

თამარ მეფე

(1184-1213)

დ. კარიჭაშვილის მიერ.

ტფილისი 1892

Типогр. М. Шарадзе, | მ. შარაძის სტამბა

Николаевская, № 21. | ნიკოლ. ქუჩა, №21

თამარ მეფე

(1184-1213)

I

თამარის გამეფება. – მისი პირველი განკარგულებანი. – შემოსევა და განდევნა მტრებისა მისის მეფობის პირველს წლებში.

თამარ მეფის მშობლები იყვნენ მეფე გიორგი მესამე და ბურდუხან დედოფალი, ოსეთის მეფის ქალი. გიორგი მეფე იყო შესანიშნავი, როგორც ნიჭიერი მხედართ-მთავარი და გამგებელი. მან არამც თუ დაიცვა თავის პაპის დავით აღმაშენებელის მიერ აღდგენილი საქართველო, არამედ უფრო გააძლიერა. შესანიშნავი იყო აგრეთვე თავის ჭკუით და სიქველით დედა თამარისა ბურდუხან დედოფალი. მაგრამ ბურდუხანზე უფრო შესანიშნავი იყო თავის ჭკუით, სწავლით და კეთილზნეობით მამიდა თამარისა რუსუდან, ხვარასნის სულთნის ნაცოლარი, რომელიც ადრე დაქვრივებული და უშვილოდ დარჩენილი, ცხოვრებდა თავის ძმის სახლში და ზრდიდა თამარს,

– 4 –

როგორც თავის შვილს. ამიტომაც საკვირველი არ არის, რომ თამარი, გაზრდილი ამ ორთა ქალთა გავლენის ქვეშ, იყო განვითარებული გონებრივ და ზნეობრივ. ამ გვარს განვითარებასთან თამარი იყო შემკული მომხიბლავის სიმშვენიერით.

გიორგი მეფეს არ ჰყავდა ვაჟიშვილი და ამიტომ თავის სიცოცხლეშივე მოინდომა თამარი გაემეფებინა. ქალის გამეფება საქართველოში წინად არასდროს არ მომხდარიყო და ამიტომ ამისთანა საქმისთვის საჭირო იყო ქვეყნის წარჩინებულების თანხმობა. გიორგი მეფემაც თავის განზრახვა გაუზიარა წარჩინებულებს და მათგან მიიღო სრული თანხმობა.

ბა. მაშინ მან შეკრიბა პატრიარქ-ეპისკოპოსები, დიდებულები, ვეზირები, სპასპეტები, სპასალარები და მათ წინაშე გამოაცხადა საქართველოს მეფედ თამარი (1181 წ.). თითონვე დაადგა თამარს სამეფო გვირგვინი, დალოცა და შეჭვიცა ერთგულება. ერთგულება შეჭვიცეს თამარს აგრეთვე ყველა წარჩინებულებმა.

მართალია, გიორგი მეფემ მეფობა თამარს დაულოცა, მაგრამ ნამდვილად კი ისევ თითონ განაგებდა საქმეებს. თამარი ამ დროს უკვირდებოდა სამეფო საქმეებს და იძენდა გამოცდილებას. გიორგი მეფემ იცოცხლა კიდევ სამი წელიწადი თამარის გამეფების შემდეგ და დასტოვა თამარი საკმაოდ მო-

– 5 –

მზადებული ქვეყნის საქმეების წარსამართებლად. ძალიან შეწუხდა თამარი თავის საყვარელის მამის სიკვდილის გამო. ორის წლის წინად მოუკდა დედა და იგლოვა, როგორც წესი მოითხოვდა, მთელი ერთი წელიწადი. ახლაც მამის სიკვდილის გამო მიეცა გლოვას: დაემწყვდა სახლში, მოირთო ძაძით და აღარავის ინახულებდა. დიდებულებმა სთხოვეს რუსუდან დედოფალს, რომ ერჩია თამარისთვის ეკმარნა გლოვა და ჩვეულებრივის წესით ედღესასწაულა სამეფო ტახტის დაჭერა. რუსუდანის რჩევით თამარმა გაათავა გლოვა და დანიშნა დღე დღესასწაულობისთვის. ამ დღისთვის შეიკრიბენ ტფილისში ყველა მთავრები, დიდებულები, პატრიარხი, ეპისკოპოსები და ჯარი. ქუთათელმა მთავარ-ეპისკოპოზმა ანტონ საღირიძემ აკურთხა თამარი და დაადგა გვირგვინი. დიდებულნი და ჯარი წარსდგენ თამარის წინაშე, თაყვანი სცეს და დალოცეს. მთელს ქალაქში სიხარული იყო გაუზომელი. ყველგან გაისმოდა სპილენძ-ჭურთა, ქოსთა და წინწილთა *) ხმა. აუარებელი მოწყალება გასცა თამარმა ამ დღეს გლახებსა, დავრდომილებსა და ობლებზე (1184 წ.).

საქართველო მაშინ წარმოადგენდა მაგარს და მტკიცედ აგებულს სახელმწიფოს, რომლის თავი იყო

*) სპილენძ-ჭური, ქოსი და წინწილი საკრავებიგია.

– 6 –

მეფე. მეფე განაგებდა ყოველისფერს: მართავდა, მოსამართლეობდა და იცავდა ქვეყანას გარეშე მტერთაგან. მხოლოდ სხვა-და-სხვა სამძიმო საგნების გადაწყვეტის დროს მეფე ჰკრებდა წარჩინებულებს და მათთან ერთად სწყვეტდა საქმეს. მეფეს ჰყავდა მო-

ხელეები, რომლებიც კერძოდ განაგებდენ სხვა-და-სხვა საქმეებს მთელის სამეფოსას. ხოლო ქვეყნის ადვილად სამართავად მთელი სამეფო იყო გაყოფილი წვრილ-წვრილს ნაწილებად რომლებსაც განაგებდენ მეფის მიერ დაყენებული ერისთავები. ერისთავები იყვენ უმაღლესი წარმომადგენლები მეფის უფლებისა საერისთავოში, მართავდენ, ასამართლებდენ და წიწინამძღვრობდენ თავიანთ ქვეყნებითგან მოკრეფილს ჯარს. თამარის წინაპრებმა საქართველოს დიდკაცობა მაგრად დაიმორჩილეს და მათ აფასებდენ იმდენად, რამდენადაც ისინი ქვეყნისა და მათი ერთგულები იყვენ. ეს გარემოება, რასაკვირველია, არ მოსწონდათ დიდებულთა გვარებს, რომლებიც მწუხარებით ხედავდენ თავიანთ გავლენის დაკარგვას და მეფეების გაძლიერებას. ისინი არ მალავდენ თავიანთ უკმაყოფილებას და ეძიებდენ უკეთესს შემთხვევას, რომ დაებრუნებინათ თავიანთი ძველებური გავლენა.

ამნაირს შემთხვევად უკმაყოფილო დიდებულებმა სცნეს თამარის გამეფება. იმათ ეგონათ, რომ თამარი, როგორც ქალი, ვერ შეიძლებდა ისე მტკიცედ

– 7 –

მართვას, როგორც მის წინაპრები; მიეცათ იმედი თავიანთ უფლების აღდგენისა და ხმამაღლა დაიწყეს ლაპარაკი: „აღარ დავემორჩილებით ძველთა ხელისუფალთა და გამგებელთა, ვინათგან მართგან დაცვრცილნი და უპატიონი ვართ და გვარიანნი და თვით მსახურეულნი სახლნი უპატიოდ და უსახოდ დარჩენილვართ უგვანთა და უხამთაგან“. მეთაურად ამ უკმაყოფილოთა გამოუჩნდა მეჭურჭლეთ-უხუცესი ყუთლუ-არსლან. მის თაოსნობით უკმაყოფილონი შეიკრიბენ და დადგენ ტფილისის ახლო ავლაზრის ველზე. აქ იმათ გადაწყვიტეს თამარისთვის შეეტყობინებინათ თავიანთი სურვილი იმის შესახებ თუ რომელი მოხელე გამოეცვალა და ვინ გაემწესებინა. თვითონ ყუთლუ-არსლანს უნდოდა ამირსპასალარობა. თამარ მეფემ ამისთანა კადნიერებისთვის დააჭერინა ყუთლუ-არსლან. მისმა მომხრეებმა შეჰყარეს ლაშქარი და უნდოდათ თავიანთ მეთაური გაეთავისუფლებინათ. თამარმა მათ დასამშვიდებლად მიუგზავნა მათ ორი მანდილოსანი ქალი: დედა ქართლის ერისავის რატი სურამელისა ხომაქ ცოქალი და დედა სამძივარებისა კარავ ჯაყელი. ამათ პირით თამარი ყველას დაჰპირდა პატივებას, თუ დამშვიდდებოდენ. მოციქულების ჩაგონებით განდგომილები დაწყნარდენ, მივიდენ თამართან და ერთგულების ფიცს მისცეს. თამარმა გამოსცვალა მხოლოდ ის მო-

ხელენი, რომლებიც სიბერისა ან ავადმყოფობის გამო აღარ ვარგოდენ სამსახურისთვის. მაგალ. ამირ-სპასალრობა ჩამოართვა ფილენჯისაგან დაუძღურებულს ყუბასარს და მისცა სარგის მხარგრძელს. ყუბასარსავე ეჭირა მანდატურთ-უხუცესობა, რომელიც თამარმა მისცა ჭიაბერს. მსახურთ-უხუცესობა ჩამოართვა აფრიდონს და მისცა ვარდან დადიანს, მეჭურჭლეთუხუცესობა ჩამოართვა ყუთთლუ-არსლანს და მისცა კახაბერ ვარდანძეს *).

თამარის მეფობის დასაწყისში ერისთავებად იყვნენ: სვანეთში – ბარამ ვარდანძე, რაჭაში – კახაბერ კახაბერიძე, აბხაზეთში დოღათოს შარვაშიძე, ოდიშში – ბედიანი, ცხომში – ამუნელიძე, ქართლში – რატი სურამელი, კახეთში – ბაკურყმა ძაგანიძე, ერეთში – ასათ გრიგორიძე, სამცხეში – ბოცო ჯაყელი, კლარჯეთში – გუზან აბულასანიძე.

სამოქალაქო გამგეობაში წესის ჩამოგდების შემდეგ თამარმა მოახდინა საეკლესიო კრება საეკლესიო წესების გასაუმჯობესებლად. ამ კრებისთვის თამარმა დაიბარა იერუსალიმიდან ქართლის კათოლიკოზად ნამყოფი ნიკოლოზ გულაბრიძე, რომელსაც კათოლი-

*) ამირ-სპასალარი – მთელის სამეფოს ჯარის უფროსი; მანდატურთ-უხუცესი – პოლიციის უფროსი; მსახურთუხუცესი – უფროსი გამგებელი ციხეებისა და სალაშქრო იარაღისა; მეჭურჭლეთ-უხუცესი – უფროსი გამგებელი სამეფო ხაზინისა და ქონებისა.

კოზობა დატოვებული ჰქონდა სიმდაბლისა გამო და რომელიც გათქმული იყო თავის წმინდა ცხოვრებით და სწავლით. კრებაზე დაესწრენ საქართველოს მღვდელ-მთავარნი, მონაზონნი და მეუდაბნოენი. არ დაესწრო მხოლოდ კათოლიკოზი მიქაელ, რომელიც თითონვე იყო საეკლესიო წესების დამრღვეველი. ამ კრებას ხელმძღვანელობდენ ნიკოლოზ გულაბრიძე და ანტონ ქუთათელი. კრებამ ჩამოაგდო წესიერება ეკლესიაში, გამოცვალა ბევრი ეპისკოპოზები და თვით მიქელ კათოლიკოზის გადაყენებაც უნდოდა, მაგრამ ეს ვერ მოხერხდა.

საქართველოში ქალის გამეფება იამათ მტრებს, რომელთაც ეგონათ, რომ მეფე ქალს ვერ შეეძლო ისეთი წინამდევობა გაეწია მათთვის, როგორსაც მის წინაპრები უწევდენ. ამიტომ ისინი გათამამდენ და იწყეს შემოსევა საქართველოში. პირველად შემოესიენ რანისა და გელაქუნის თურქები და დაარბიეს პალაკაციოს მხარე ძაღლის-ხევად წოდებული. მათ წინამდევ გავიდა გამრეკელი კახაძე და მცირე

ჯარით ბევრით უმეტესი მტერი გარეკ. ამათ შემდეგ შემოესიენ შავშეთსა და კლარჯეთის მხარეს კარნუქალაქელი, შამელი და გარმიანელი თურქები. ესენიც სწრაფად განდევნეს კლარჯეთის ერისთავმა გუზან აბულასანიძემ და სამცხისამ ბოცო ჯაყელმა. მტრების დასაწყნარებლად თვით ქართველებმაც

– 10 –

გაილაშქრეს მხარგრძელების ზაქარია და ივანე სარგისის შვილების და ზაქარია და სარგის ვარამის შვილების წინამძღოლობით დვინის ქვეყანაში, საითგანაც დაბრუნდენ გამარჯვებულნი და ალაფით დატვირთულნი. მტრები მაინც არა სცხრებოდენ და ესხმოდენ საქართველოს სხვა-და-სხვა მხრით. მაგრამ საქართველო იმ ნაირად იყო მოწყობილი, რომ თვით ადგილობრივი ლაშქარი იგერებდა მტრებს, როგორც მატინე ამბობს, „ლაშქრობდენ ქვემონი ქვემოთ, ზემონი ზემოთ და შუანი შუათ, და ყოველგნით ძლევაშემოსილნი და გამარჯვებუნი მადლობდენ ღმერთსა“.

II

თამარის დაქორწინება გიორგი რუსზე. – გიორგი რუსის ლაშქრობანი. – გიორგის ცუდის ქცევის გამოჩენა და მის განდევნა საქართველოთგან.

თამარის გამეფებას თან მოჰყვა იმისთანა სამძიმო და დიდის საქმის გადაწყვეტა, როგორც მის საქმროს შოვნა იყო. ქალის გამეფებით შეიძლება სამეფო გვარი გამოცვლილიყო და მეფობა ჩავარდნოდა სრულებით ახალს გვარს. ამიტომაც საქართველოს დიდებულები დიდს ყურადღებას აქცევდენ იმას თუ ვის შეირთავდა თამარი. თამარი არა ჩქარობდა ქმრის შერთვას, მაგრამ დიდებულებს კი ეჩქარებო-

– 11 –

დათ, რადგან ჯერ ერთი ყველას უნდოდა მალე დაენახა თუ ვინ გახდებოდა მომავალის მეფეების წინაპარი, მეორე მხრით საჭირო იყო ტახტის მემკვიდრის ყოლა, რომ ყოველის შემთხვევისთვის თამარის შემდეგ ტახტი არ დარჩენილიყო უმეფოდ. თამარის შერთვის მსურველნი, რასაკვირველია, ბევრნი იყვენ და ამათში ერთ-ერთის არჩევა იმოდენადვე დიდებულების საქმე იყო, რამდენადაც თვით თამარისა. ბევრის რჩევისა და თათბირის შემდეგ დიდებულებმა მიიღეს რჩევა ქართლის ამირას (თავადის) აბულ-სანისა, რომ თამარის საქმროდ მოეყვანათ რუსეთის დიდის მთავრის ანდრიას შვილი გიორგი, რომელიც თავის

ბიძის მიერ გამოძევებული ცხოვრობდა ყივჩაყეთში ქალაქს სვინჯში. პირველის შეხედვით არ იყო ურიგო ეს რჩევა. გიორგი იყო გამოჩენილი თავის ჩამომავლობით და მასთან მართლმადიდებელი. ამას გარდა მისი სამშობლო – რუსეთი – ძალიან შორს იყო საქართველოზე, ასე რომ რუსის გამეფება საქართველოში არ უნდა ყოფილიყო საშიში პოლიტიკურად. გიორგის მოსაწვევად დიდებულებმა გაგზავნეს ყივჩაყეთს ტფილისის მცხოვრებელი მდიდარი ვაჭარი ზანქან ზორობაბელი. ამან რამდენისამე ხნის შემდეგ მართლაც მოიყვანა გიორგი რუსი, რომელიც დიდებულებს მოეწონათ თავის მშვენიერის გარეგნობით. იმათ მაშინათვე მოლაპარაკება გამარ-

– 12 –

თეს რუსუდან დედოფალთან, რომ თამარი დაეთანხმებინა გიორგი რუსის შერთვაზე. თამარმა ამ წინადადებაზე ასე უპასუხა დიდებულებს: „როგორ შეიძლება ამ ნაირის საქმის ქმნა, როდესაც არ ვიცით ამ უცხო კაცის არც ქცევა, არც ჩვეულება, არც მხედრობის ნიჭი და არც სიქველის საქმენი. დაიცადეთ ვიდრემდის გაიცნობდეთ მაგ კაცს.“ დიდებულებმა არ შეისმინეს ეს საფუძვლიანი პასუხი თამარისა და ითხოვდნენ, რომ რაც შეიძლება მალე მომხდარიყო ქორწინება, რადგან, მათ თქმით, საჭირო იყო წინამძღოლი მხედრობისა. რუსუდანიც აპყვა დიდებულებს და დაათანხმა თამარი, რომ გიორგი შეერთო. დიდის ამბით გადახდილ იქმნა ქორწილი თამარისა და გიორგი რუსისა (1187 წ.). ქორწილის დღესასწაულებმა მთელი ერთი კვირა გასტანეს. ლხინს, ძღვნობას და წყალობის გაცემას არა ჰქონდა ზომა.

დიდებულებმა დაიმშვიდეს გული. საქართველოს მხედრობას გაუჩნდა საერთო წინამძღოლი და ქართველებმა იწყეს ლაშქრობა გიორგი რუსის წინამძღოლობით. პირველად გიორგიმ გაილაშქრა ყარსისა და კარნიფოლის ქვეყნებში, მოარბია ისინი და გამარჯვებული დაბრუნდა. ამის შემდეგ გაილაშქრა დვინის ქვეყანაში, მას უკან გელაქუნისაში და ბოლოს შეესია დიდის ლაშქრით მხარეს და მო-

– 13 –

ილაშქრა მასისამდის (არარატამდის). ქართველები ყველგან იმარჯვებდნენ, არბევდნენ ქვეყნებს და ტყვი-თა და ალაფით ბრუნდებოდნენ უკან. ამის შემდეგ მოსამზღვრე ხალხები იძულებულები შეიქმნენ ხელი აეღოთ დროგამოშვებითს შემოსევაზე საქართველოს

არემარეში და მტრობის მაგიერ მეგობრობა დაუწყეს თამარ მეფეს.

მართალია, გიორგი რუსი კარგი მხედარი გამოდგა, მაგრამ მასთანვე მან გამოიჩინა სამაგელი ზნე-ნი: ლოთობა, გარყვნილება და სხვა ცუდი საქციელი. თამარის სიტყვები გამართლდენ, რომ საჭიროა გავიცნოთ კაცი და მერე გადავწყვიტოთ ქორწინებაო. დიდებულებს სცხვენოდათ თამარისა და ნანობდენ, რომ თითქმის ძალად შერთეს მას ასეთი უზნეო კაცი. თამარი მოთმინებით უცქეროდა გიორგი რუსის სამაგელს ქცევას და ცდილობდა როგორმე გაესწორებინა. ჯერ მიუჩინა საპატიო და გავლენიანი სამღვდელო პირები, რომ დაერიგებინათ, მაგრამ გიორგი რუსი არ იშლიდა. მერე თითონ თამარმა პირადად დაუწყო მხილება და დარიგება. რუსმა უარესობა დაიწყო, შეურაცხებას აყენებდა საპატიო პირებს და თამარის უკმაყოფილებას არად აგდებდა. მაშინ თამარმა ხელი აიღო გიორგიზე და ახლო აღარ მიიკარა. ესლა უნდოდა რუსუდანს და დიდებულებს. იმათ გადაწყვიტეს, რომ გიორგი რუსი

– 14 –

სრულებით გაეძევებინათ საქართველოთგან. როგორც შეეფერებოდა სამეფო პირს, დიდის პატივით გაისტუმრეს გიორგი რუსი კოსტანტინეპოლს. (1192 წ.)

III

თამარის საქმროები. – მისი მეორედ დაქორწინება დავით სოსლანზე.

რუსის გაძევების შემდეგ საქართველოს დიდე-¹ ბულებს ხელახლა გაუხდათ ასარჩევად თამარისთვის საქმრო. რაკი პირველი ქმარი გაძევებულ იქმნა, ახლა უფრო ბევრნი აღმოჩნდენ თამარის ხელის მაძიებელნი. ქართველთ შორის ხომ მრავალნი იყვენ ისეთნი, რომელნიც ჩუმად იწოდენ თამარის სიყვარულით და ტრფობით. ამას გარდა ბევრი უცხო მეფენი და მეფის წულები ნატრობდენ და ეძიებდენ თამარის ხელს. მათ შორის იყვენ: ბერძენთა იმპერატორის მანუელის უფროსი შვილი პოლიკარპოს, ასურსტანის და შუამდინარის სულთნის სალადინის შვილი, სულთნის ყიზარსლანის შვილი მუტაფრადინ და შირვანშა აღსართან (შირვანის მეფე, რომელიც საქართველოს მორჩილი იყო). ორნი უკანისკნელნი დიდის ამბით მოვიდენ საქართველოში თამართან და მზად იყვენ დაეტოვებინათ მუსულმანობა, თუ თამარი გააბედნიერებდა მათ. თამარმა ისინი მიიღო და

ისტუმრა, როგორც შეეფერებოდა სამეფო პირებს. მუტაფრადინი რამდენსამე თვეს დარჩა საქართველოში, მაგრამ ვერ ეღირსა თამარის თანაგრძნობას და იმედის დამკარგველმა შეირთო სხვა ქალი, რომელიც, მატიანის მოწმობით, იყო ხარჭისგან (ხასისგან) ნაშობი მეფის ასული, შეიძლება თვით თამარის უკანონო დაც. ეს იმიტომ უფროა საფიქრებელი, რომ თამარმა გადაუხადა მათ დიდებული ქორწილი და დიდი მზითევიც მისცა მუტაფრადინს. შირვანშა აღსართანმა-კი იმის მიუხედავად, რომ თამარის ნათესავი იყო (თამარის პაპის დავით აღმაშენებლის ასული იყო აღსართანის დედა), ტფილისში ყოფნის დროს ნახა გავლენიანი პირები, სხვათა შორის თამარის მოძღვარი და კათოლიკოზი, და დიდის ძღვნის მიცემით და მუსულმანობის დატოვების დაპირებით, სთხოვა მათ, რომ მოეხერხებინათ როგორმე მის თამართან დაქორწინება. ბევრმა შირვანშასაგან მოსყიდულმა ჰკადრა მეფეს, რომ შეერთო შირვანშა, მაგრამ თამარმა შორს დაიჭირა მათი რჩევა და უსაყვედურა მათ ამისთანა რჩევისათვის. მისის ბრძანებით შირვანშა გაისტუმრეს დიდის პატივითა და საჩუქრებითა.

თამარისთვის საქმროს არჩევის დროს დიდებულებმა ყურადღება მიაქციეს ოსთა მეფის შვილს დავით სოსლანს, რომელიც ნათესავად მოხვდებოდა სა-

ქართველს სამეფო სახლს და გვარადაც ბაგრატიონი იყო. დავით სოსლანი რუსუდან დედოფალს პატარობითვე შვილობილად ჰყავდა აყვანილი და ზრდიდა თავისთან. ვაჟკაცობასა და ტანადობასთან დავითი შესანიშნავი იყო თავის ზნეობრივის და გონებრივის განვითარებით, რისთვისაც უყვარდათ ქართველებს. დიდებულებმა გადაწყვიტეს რომ ეს ვაჟკაცი, ნათესავი ქართველთა მეფის გვარისა და აზრდილი საქართველოშივე რუსუდანის ხელმძღვანელობით, იქნებოდა ღირსეული მეუღლე თამარისა. თავიანთ აზრი დიდებულებმა რუსუდანს შეატყობინეს. რუსუდანსაც მოეწონა ეს აზრი, რომელიც იმის დ თვით თამარის საკუთარის გრძნობის გამომთქმელი უნდა ყოფილიყო. რუსუდანს უყვარდა, ცხადია, თავის გაზრდილი დავითი და თამარსაც, მასთან ერთად შეზრდილს, არ შეიძლება არ ჰქონოდა მისადმი თანაგრძნობა. ეს იქითგან სჩანს, რომ დიდებულების წინადადება მაშინვე მიღებულ იქმნა თამარისგან. და-

ვითისა და თამარის ქორწინება დიდის ამბით იქმნა გადახდილი დიდუბის სასახლეში (1193 წ.). რუსუ-დან დედოფალმა ყოველთვე ღონე იხმარა, რომ დიდებულად ედღესასწაულათ ეს სასიხარულო ამბავი. ბაგრატიონთა გვარში მიღებულს ქორწილის წესს მან დაურთო ხვარასნული და ერაყული ცერემონიები, რის გამოც დღესასწაულობა მეტის-მეტად

– 17 –

ბრწყინვალე გამოვიდა. ქორწილს ხალხი აუარებელი დაესწრო. ქეიფი გააწევინეს უმრავლესს ჯარს და უსაზომო მოწყალება მისცეს გლახებს და ქვრივ-ობლებს.

IV

გიორგი რუსის პირველი შემოსევა საქართველოში და ერის-თავების ღალატი. – მათი დამარცხება და გიორგის ხელ-მეორედ განდევნა.

როგორც სჩანს, დავით სოსლანი ბევრისთვის არ ყოფილა სასურველი, რადგან მის თამართან და-ქორწინების შემდეგ გაიმართა ერისთავთა შორის შე-თქმულობა, რომელსაც მიზნად ჰქონდა გიორგი რუსის დაბრუნება საქართველოში და მის უფლების აღ-დგენა, როგორც თამარის მეუღლისა. ამ შეთქმუ-ლობაში მონაწილეობა მიიღეს მსახურთ-უხუცესმა ვარდან დადიანმა და ერისთავებმა სამცხისამ, კლარ-ჯეთისამ, ოდიშისამ, აფხაზეთისამ, სვანეთისამ და რა-ჭისამ. ამათ შეუთვალეს გიორგი რუსს, რომ შემო-სულიყო საქართველოში თავის უფლების აღსადგე-ნად. გიორგი რუსმა დაუჯერა მათ, იშოვა საბერ-ძნეთში მემუველი ჯარი და მოვიდა საქართველოს საზღვტრად არზრუმში, საითგანაც შემოვიდა კლარ-ჯეთში. აქ ის მიიღეს კლარჯეთისა და სამცხის ერის-

– 18 –

თავებმა და გადმოიყვანეს იმერეთს, სადაც შეიყა-რენ მთელის იმიერ-საქართველოს დიდებულები, და გეგუთში გამოაცხადეს თამარის კანონიერს მეულ-ლედ (1194 წ.).

სრულიად მოულოდნელი იყო თამარისთვის ასე-თი განდგომილება. მაშინათვე მოუწოდა ერთგულს ერისთავებს და დიდებულებს ქართლისას, კახეთისას, სომხითისას და სამცხისას. დიდებულებმაც გამოა-ცხადეს განცვიფრება და დაარწმუნეს თამარი, რომ იმათ არა იცოდენ-რა შეთქმულობისა. თამარი ეძი-ებდა გადგომილობის მიზეზს და ვერ ეპოვნა. გან-

დგომილებთან გაგზანა მოციქულებად თევდორე პატრიარქი, ჭყონდიდელი ანტონ ქუთათელი და სხვა ეპისკოპოზები და ვაზირები, მაგრამ გადაჭრილი პასუხი ვერ მიიღო.

განდგომილებმა გეგუთში ორად გაჰყვეს ლაშქარი. ერთმა ნაწილმა გიორგი რუსის წინამძღოლობით გადმოიარა ლიხის მთა, მოაოხრა ქართლის არენი და დადგა გორსა და კარალეთს (ნაჭარმაგვეს) შუა. მეორე ნაწილმა დადიანებისა და ბედიანების წინამძღოლობით გადმოიარა რკინის-ჯვარი და ჩავიდა ციხის-ჯვარს, სადაც დასწვა ქალაქი ოძრახე, რომელიც ეკუთნოდა ივანე ანუ ყვარყვარე ციხის-ჯვრელს, თამარის ერთგულს დიდებულს. ამათი განძრახვა იყო აელოთ ჯავახეთი, თმოგვი და ახალ-

- 19 -

ქალაქი, შემდეგ თრიალეთი და სომხეთი და მასუკან მისულიყვენ ტფილისზე, სადაც იმავე დროს უნდა მისულიყო გიორგი რუსი. თამარ მეფის ბრძანებით ამირსპასალარი გამრეკელი და მხარგრძელები წაუძღვენ ჯარს ჯავახეთში განდგომილების წინამდეგ, რომელთაც ისინი შეხვდენ მტკვრის პირად ხიდთან. ზედ ხიდზე შეექნათ ომი მოწინაამდეგებს. საღამომ გაჰყარა ისინი. განდგომილებმა იმ ღამეს არჩიეს უკეთესის ადგილის დაჭერა თამარის ჯართან შესაბრძოლებლად და გაემართენ განძის მთისკენ, მაგრამ არც ეს ადგილი მოეწონათ და იქითგან მივიდნენ ნიალის ველზე ხინგრის (ჭობარეთის) წყლის პირს. თამარის ჯარი დაედევნა განდგომილებს და ნიალის ველზე გაუმართა მათ ომი. ორისავე მხრით ვაჟკაცურად ომობდენ, ბოლოს თამარის ჯარმა აჯობა განდგომილებს, რომლებიც გაიქცენ. თამარის მხრით ზარალი დიდი არაფერი მომხდარა. მხოლოდ ივანე მხარგრძელი დაიჭრა. მიიღო თუ არა ამ გამარჯვების ამბავი, თამარმა მაშინვე შეკრიბა დიდებულები ზრახვის (რჩევა, თათბირი) მოსახდენად. დიდებულებმა გადაწყვიტეს ლაშქრის გაგზავნა გორის ახლოს მდგარის გიორგი რუსის წინამდეგ, რომელსაც კიდევ მისდგომოდენ ზოგიერთი ქართლის დიდებულები და ზოგიერთი მთიულებიც. ჯარს წაუძღვა დავით სოსლანი, მაგრამ ისევ მალე დაბრუნდა ტფი-

- 20 -

ლისს რადგან გიორგი რუსი, შეეტყო თუ არა თავის მომხრეების ამბავი, გაქცეულიყო იმერეთს ჯარითურთ.

თამარის გამარჯვებამ დააფიქრა განდგომილები

და თავი დაამორჩილებინა ისევ მისთვის. ზოგნი თავისთავად გამოცხადდენ თამართან ყელ-საბელ-მობმულნი, ზოგთა ითხოვეს შენდობა რუსუდანის, კათოლიკოზის, ეპისკოპოზების და მანდატურთ-უხუცესის შუამდგომლობით. თამარმა ყველას აპატივა დანაშაული. მაშინ დანარჩენნიც მოვიდენ თამართან კარალეთში და გამოუცხადეს ერთგულობა. სვანეთის დიდებულებმა თან მიიყვანეს გიორგი რუსიც. თამარმა გიორგისაც შეუნდო და მისცა ნება, რომ ხელშეუხებლად წასულიყო საქართველოთგან. გიორგი რუსი სამმღვრამდის მიაცილა ივანე მხარგრძელმა და წავიდა ისევ კოსტანტინოპოლს.

განდგომილების დაწყნარების შემდეგ თამარ მეფემ დააჯილდოვა ვინც ერთგულობა გამოიჩინა. ზოგს უმაღლესი თანამდებობა მისცა, ზოგს მამული, ქალაქები და ციხეები. დამარცხებული და შეწყალებული დიდებულები შეიქნენ თამარის ერთგულნი. მხოლოდ კლარჯეთისა და შავშეთის ერისთავმა გუზან აბულასანიძემ *) არ მოიშალა თამარის ორგუ-

*) გუზანი იყო შვილი იმ თავადის აბულასანისა, რომელმაც ქართველებს ურჩია გიორგი რუსის მოყვანა. აბულასანი,

ლობა და ბოლოს კიდევ მიუდგა შაჰერმანს, რომელთანაც წავიდა და რომელსაც გადასცა თავის საერისთვოს ციხეები. თამარ მეფემ რომ შეიტყო გუზან აბულასანიძის ღალატი, გაგზანა ჯარით კლარჯეთის და შავშეთის დასაჭერად სარგის თმოგველი და კახა სამმივარი. კოლაში ამათ შეიტყეს, რომ შაჰერმანის ჯარი გუზანის შვილის წინამძღოლობით შემოსულიყო კლარჯეთში ციხეების დასაჭერად და გუზანის ცოლ-შვილის წასაყვანად. თურქები იყვენ ბლომად, მაგრამ სარგის თმოგველი და კახა სამმივარი არ დაერიდენ და შეებენ. თურქები დამარცხდენ და უკუ იქცენ. ქართველებმა დაიჭირეს კლარჯეთის ციხეები და შეიპყრეს გუზანის ცოლშვილი. ბოლოს თვით გუზან აბულასანიძეც, რომელიც არ დაცხრა და ყაჩაღურად ესხმოდა კლარჯეთს, შეპყრობილ და დასჯილ იქმნა დავით სოსლანისგან სიკვდილით.

V

დავით სოსლანის პირველი ლაშქრობანი. – გიორგი რუსის ხელმეორედ შემოსევა და განდევნა. – შანქორის ომი და განჯის აღება.

დავით სოსლანი გამოდგა ღირსეული მეუღლე თამარ მეფისა. ის აკმაყოფილებდა იმას, რასაც ერი

ითხოვდა თამარის ქმრისგან – ვაჟკაცობას და ლაშქრის წინამძღვრობას. მის წინამძღვრობით ქართველებმა მოილაშქრეს მოუსვენარი მოსამზღვრე ქვეყნები არაქსსა და აზრუმამდის. ამ ლაშქრობათაგან ქართველები ბრუნდებოდნენ მრავალის ტყვით და ალაფით.

იმ დროს, როდესაც ქართველები სცემდნენ რისხვას და სიძის ზარს მეზობელს მტრებს, თავის მოუსვენარის ხასიათის გამო კოსტანტინოპოლითგანაც გამოძევებული გიორგი რუსი მივიდა ადირბეჯანის ათაბაგთან *) და მფარველობა სთხოვა. ათაბაგმა ამირბუბაქარმა სიამოვნებით მიიღო ეს საქართველოს მტერი რუსი და საცხოვრებლად მისცა არანის (განჯის) ქვეყანა. გიორგი რუსმა აქ იშოვა ჯარი, შემოესია ქიზიყს და მოარბია ეს ქვეყანა. გაიგო თუ არა რუსის შემოსევა ხორნაბუჯის ბატონმა **) მახატელიძემ, მაშინვე გამოეკიდა მას თავის სამის შვილით და მცირეოდენის ჯარით, გაუმართა ბრძოლა და დაამარცხა (1196 წ.). გიორგი რუსმა უშველა თავს გაქცევით ორის მონის ამარამ. ეს იყო და ეს. ამის შემდეგ გაქრა სახსენებელი გიორგი რუსისა.

ქართველების ლაშქრობას და გამარჯვებას, რა-

*) ათაბაგი იყო მართებული მეფესავით.

**) ხორნაბუჯის ბატონი ე. ი. ხორნაბუჯის ციხის უფროსი.

საკვირველია უნდა გამოეწვია მტრების მხრითაც წინამძღვრობა და მეცადინეობა, რომ საქართველოს სიძლიერე დაემხოთ. ადირბეჯანის ათაბაგმა ამირბუბაქარმა მიმართა ხალიფას*) და სთხოვა, რომ გაცა ბრძანება, რათა მთელის მის საბრძანებლითგან შეკრებილიყო ჯარი საქართველოს წინამძღვრად გასალაშქრებლად. ხალიფამაც გასცა ასეთი ბრძანება და გადასდო თავის ხაზინითგან აუარებელი ოქროვერცხლი ამ ლაშქრობისთვის რომელსაც უნდა ბოლო მოეღო მეტისმეტად გაძლიერებულის საქართველოსთვის. ადირბეჯანის ათაბაგის ძმა ამირმირანი ცხოვრებდა თავის სიმამრს შირვანშა აღსართანთან, ამირბუბაქარის მიერ გამოძევებული. როდესაც ამირმირანმა გაიგო თავის ძმის განძრახვა, გამოუგზანა მოციქულები თამარ მეფეს და სთხოვა, რომ მიე-

თხოვებინა მისთვის ქალი და შესწევნოდა თავის სამფლობელოს დასაბრუნებლად. თამარმა ასულის მითხოვებაზე უარი უთხრა, ხოლო შველას კი დაჰპირდა. იმავე დროს თამარმა გასცა ბრძანება ჯარი შეკრებილიყო ყველა მხრითგან, რომ მზად ყოფილიყო მტრის დასახვედრად. ლაშქარი მალე შეიყარა და დაბანაკდა სომხეთში. ქართველის ლაშქრის გარდა

*) ხალიფა ხელმწიფეა მაჰმადიანთა ქვეყნებისა, რომელიც ბოლოს გადაიქცა უმაღლესს სასულიერო პირად.

– 24 –

თამარს ჰყავდა კიდევ სამუდამო ჯარი ყივჩაყთაგან, რომელსაც იმ დროს უფროსობდა თვით ყივჩაყთა მეფის ძმა სევენი-სავალი. ამირ-მირან და შირვანშა აღსართან თავიანთ ჯარით და მხლებლებით მოვიდნენ საქართველოში. თამარ მეფემ და დავით სოსლანმა დიდის ამბით მიიღეს და დიდის პატივით ისტუმრეს ისინი. თამარ მეფემ ისურვა, რომ ისინი მიეღო ტფილისში კი არა, არამედ აგარაში (სომხეთში). რუსუდან დედოფლის განკარგულებით აგარათა ჭალაში დადგეს კარავი და მორთეს დიდებულად. შიგ დადგეს ოქროს ტახტი თამარისთვის. ტფილისითგან რომ გაემართენ აგარაში თამარი, დავით და მათი შვილი გიორგი ლაშა, გზაში მათ რიგრიგად მიეგებენ ყივჩაყები და ოსები, შემდეგ ერელები და კახელები, ამათ შემდეგ ქართლები, შემდეგ მესხები, თორელები და შავშ-კლარჯ-ტაოელები, ამათ შემდეგ სომხითარები და ბოლოს აფხაზები, სვანები, მეგრელები გურულები და რაჭა-თავკვერ-არგველები. თვით კარავის კარს თამარსა და დავითს მიეგებენ ხელისუფლები და შინაურები. თამარ მეფე დავით სოსლანი და გიორგი ლაშა რომ შევიდნენ კარავში, მათ შემდეგ პირველად შევიდა შირვანშა, როგორც ნათესავი და მოიკითხა მეფენი. შირვანშას მიჰყვა ამირმირან, ამას მათი დიდებულები. თამარმა დიდის

– 25 –

მოწყალებით მიიღო ყველანი და გაუმართა პურობა და ნადიმი. თამარი დარჩა აგარაში ერთი კვირა, რის გამავლობაში სტუმრებს ანადირებდა, ანადიმებდა და ართობდა. ასეთს ქეიფსა და გართობაში იყვენ სტუმრები და მასპინძლები. როდესაც მოვიდა ამბავი, რომ ათაბაგს ჯარი შეუყრია და ნახჩევნითგან საქართველოსკენ მოდისო. თამარ მეფემ მაშინვე შეყარა დიდებულები და მოახდინა ზრახვა. დიდებულებმა გადაწყვიტეს ახალის ჯარის მოწვევა. ანტონ ჭყონდიდელმა გაგზანა სამეფოს ყველა კუთხეებში ბრძა-

ნება, რომ ლაშქარი სწრაფად შეგროვილიყო, ხოლო მონასტრებსა და ეკლესიებს მიუწერა, რომ განუწყვეტელი ღამისთევანი და ლიტანიობანი აესრულებინათ. ათის დღის გამავლობაში ყოველმხრით მოვიდა ქართველი ლაშქარი, რომელმაც დაიბანაკა სომხეთში. თვით თამარ მეფემ დაათვალიერა შეკრებილი ჯარი და მიმართა მათ შემდეგის გამამხნეველების სიტყვებით: „მმანო ჩემნო! ნუ შეძრწუნდება თქვენი გული სიმრავლისათვის მტერთა და სიმცირისათვის თქვენისა, რადგან ღმერთი ჩვენთან არს. თქვენ იცით, რომ გედეონმა სამასის კაცით ურიცხვი მადიანელობა მოწყვიტა. აგრეთვე იცით, რომ ეზეკიას ლოცვით ანგელოსის მიერ დამარცხებულ იქმნენ ასურასტნელები. მიენდეთ მხოლოდ ღმერთსა, იყავით გულით მართალნი მის წინაშე და იქონიეთ

– 26 –

სასოება ქრისტეს ჯვრის მიმართ. გაეშურეთ მტერთა ქვეყანაში და შემწე იქნება ყოვლად წმინდა ღვთისმშობელი და უძლეველის ჯვრის ძალი". დალოცა ლაშქარი და გაისტუმრა. ლაშქარს წინ მიუძღოდა ანტონ ჭყონდიდელი ძელიცხოველით, ხოლო მთავარსარდლობდა დავით სოსლანი. მასთან იყვენ ყველა ქართველი მხედართმთავარი და შირვანშა და ამირ-მირან თავიანთ ჯარით. როდესაც ქართველები მივიდნენ ძეგამს შანქორის ახლოს, აქ შეიტყეს მზვერავებისაგან, რომ შანქორსა და განჯას შუა დაბანაკებული იყო აუარებელი მტრის ჯარი. დავით სოსლანმა მაშინვე გააწყო ჯარი რაზმ-რაზმად და დასძრა შანქორისკენ მტერთა შესახვედრად. ქართველების ჯარი გაიყო ორად სხვა-და-სხვა მხრით შანქორის მოსავლელად. დავით სოსლანი თავის რაზმით გავიდა მტკვარს და მის მოწინავეებს შეექმნათ ბრძოლა მტერთან, რომელსაც ხელს უწყობდა გზისა და ადგილის უვარგისობა. ხშირი ბალები და კაპანები (ქვადოჯი) უშლიდნენ ქართველებს თავისუფლად სიარულს. მოწინავეები შეწუხებულნი იყვენ მტერთაგან. ზაქარია ვარამის ძეს მხარგრძელს და ბევრს სხვა წინამბრძოლს დიდებულს მოუკლეს და დაუჭრეს ცხენები, ასე რომ მათი საქმე ცუდად იქნებოდა, იმ დროს მათ რომ არ მიშველებოდნენ ზაქარია და ივანე სარგისის ძენი მხარგრძელნი, რო-

– 27 –

მელთაც გაამხნევეს და გაამაგრეს ისინი. მალე თვით დავით სოსლანიც მივიდა მათთან და, რა იხილეს გაჭირებულმა მოწინავეებმა დავითი და მისი რაზმის

დროშა, – დროშა, რომელიც ვახტანგ გორგასლანს ჰქონდა ინდოეთში და თითქო სიბერისაგან სულ გათეთრებულიყო, უფრო გაბედულად შეუტყის მტრებს. მტრები ახლა-კი შეირყენ, ვეღარ გამაგრდენ ერთს ადგილს და ზურგი აბრუნეს. ქართველები დაედევნენ და გააქციეს აურაცხველი ჯარი. ქართველებმა სდიეს მათ კარგა შორს მანძილამდის, დახოცეს, დაატყვევეს მრავალი და მთელი მათი ქონება ხელთ იგდეს. სადამოზედ შემოიქცენ ისევ შანქორისკენ და გაათიეს ღამე იმ ალაგს, სადაც წინაღამით სპარსელები იყვნენ. მეორე დილით შანქორელები მოვიდნენ დავითთან და მიართვეს ციხის კლიტე. დავითმა აიღო შანქორი და მის მიმდგომი ციხე-ქალაქები და, დაპირებისამებრ, გადასცა ამირმირანს (1203 წ. თიბათვეში).

შანქორის აღების შემდეგ დავით სოსლანი მიადგა განჯას. წინ გამოეგებენ მას ქალაქის დიდებულები, დიდ-ვაჭრები, ყადები და მუსალიმები, თაყვანი სცეს და სთხოვეს მშვიდობა. დავითი დაჰპირდა მშვიდობას და დიდის ამბით შევიდა ქალაქში. გზა ქალაქის კართვან სულთნის სასახლემდის დაფენილი იყო სტავრითა. მიმავალს დავით სოსლანს ხალ-

– 28 –

ხი ეგებებოდა თაყვანისცემითა და აყრიდა ოქროსა და ვერცხლსა. დავით სოსლანი შევიდა სულტნის სასახლეში და დაჯდა სასულტნო ტახტზე. მაშინათვე შეიქნა დარბაზობა. შირვანშამა და ამირმირანმა დაიჭირეს დავითთან მახლობელი ადგილი. მათ შემდეგ დასხდნენ ქართველი დიდებულები თავ-თავის ადგილს, როგორც წესი იყო. გაიმართა პურობა და ნადიმობა. განჯელებმა დიდძალი ძღვენი მიართვეს დავით სოსლანს და იტვირთეს ხარაჯა.

ქართველების გამარჯვებისა და განჯის აღების მახარებლად დავითმა თამართან გაგზანა მანდატურთუხუცესი ჭიაბერი, ხოლო რამდენისამე დღის შემდეგ თითონაც ქართველის ლაშქრით წამოვიდა ტფილისს. თამარ მეფე გაეგება ლაშქარს ქალაქის გარედ, მიულოცა გამარჯვება და მოიკითხა ყველანი დედაშვილურად. ტფილისის არე-მარე გაივსო ქართველის ლაშქრით, ტყვეებით და აუარებელის ალაფით. მატიანის თქმით, ტყვე და საქონელი იმდენი იყო, რომ ხელთ ეჭირა მთლად დიდუბის ველი ავჭალამდის. სახელდობრ ტყვე იყო 12,000, ავაზა 40, *) ცხენი 20,000, ჯორი 7,000, აქლემი 15,000, ამათ გარდა აუარებელი ოქრო, ვერცხლი, თვალმარგალიტი,

*) ავაზა არის პატარა ვეფხი, ნიშნავს აგრეთვე მეძებარს

ჭურჭელი და ფარჩეულობა. ნატყვენავითგან სამეფოდ აიღეს ერთი მეხუთედი, დანარჩენი დაურიგეს ლაშქარს და მის წინამძღოლებს. ამ ნატყვენავში ერთი უფრო ძვირფასი და შესანიშნავი, თავის მნიშვნელობით მუსულმანთათვის, იყო თვით ხალიფას დროშა, რომელიც თამარ მეფემ შესწირა გელათის მონასტერს.

VI

ყარსის დაჭერა. – ომი იკონიის სულთანს ნუქარდინთან და მის დამარცხება. – ტრაპიზონის იმპერიის დაარსება. – ყარსის დაკარგვა და ხელმეორედ აღება.

საქართველოს საზღვრების სიმაგრისათვის საჭირო იყო ყარსი, რომელიც ჯერ კიდევ თურქებს ეჭირათ. თამარმა ამიტომ გაგზანა ლაშქარი ამ ციხის ასაღებად. რაკი ქართველების გალაშქრება შეიტყვეს თურქებმა, არც კი გამაგრებულან, ანებეს ყარსს თავი და დაუტოვეს ქართველებს (1203 წ.). თამარმა ყარსის მცველად დანიშნა ივანე ახალციხელი. ივანე ახალციხელმა ყარსითგან იწყო გარემო ქვეყნების რბევა და დაიპყრო კიდევ ისინი. თამარმა უბოძა მასვე ყარსისა და მის მიმდგომი ქვეყნები და გახადა ამირათ-ამირად (მთავრად) და ათაბაგად (მართველად) ამ ქვეყნებისა.

საქართველოს მოსამზღვრე მუსულმანებმა იგრძნეს ქართველების ძალა და დაინახეს რომ მათი მტრობა ძვირად უჯდებოდათ. ამიტომ იმათ მიმართეს ხალიფას და სთხოვეს ეშუამდგომლა თამარის წინაშე, რომ მათი ქვეყნები არ აეოხრებინათ ქართველებს. ხალიფამ გამოუგზანა თამარს მოციქულები ძღვნი-თურთ და სთხოვა, რომ დასჯერებოდა მუსულმანთაგან ხარჯის აღებას და არ ეხმარნა მათზე მახვილი. თიმარსაც ეს უნდოდა და ასეთი პასუხი მისცა ხალიფას: „აღმისრულებიეს თხოვნა შენი: რომელთაც ინებონ მშვიდობა თავთა თვისთა და მოიღონ ხარკი, წინაშე ჩემსა, ამათდა მიმინიჭებიეს მეცა ცხოვრება ვედრებისათვის შენისა“.

მაგრამ იკონიისა და მცირე აზიის სულთანს ნუქარდინს არაფრად ეპიტნავებოდა ქართველების გაძლიერება, თუმცა მეგობრულად ექცეოდა თამარს, უგზანადა მოციქულებს და ძღვნებს. აგრეთვე თამა-

რიც სამაგიეროს უხდიდა მოციქულებისა და ძღვნების გაგზავნით. შანქორის გამარჯვებისა და ყარსის აღების შემდეგ ნუქარდინმა გადაწყვიტა ქართველების წინამდებარე გალაშქრება და შურისძიება მუსულმანთა დამარცხებისთვის. ამ აზრით იმან გადასდო დიდძალი ფული, მოიწვია ყოველის მხრით ჯარი და ამხედრდა. მატიანის თქმით, იმან დასძრა 800,000 კაცი. საქართველოში შემოსევამდის თავის ძალ-ლო-

– 31 –

ნის მოიმედე ნუქარდინმა გამოუგზავნა მოციქული თამარ მეფეს და მოსწერა: „მე ნუქარდინ, სულთანი ყოვლისა ცასქვეშეთისა, უმაღლესი, ანგელოსთა მსგავსი, ღვთის თანამდგომი, მოვლინებული დიდის მაჰმედისგან, მოგიმცნობ ქართველთა მეფეს თამარს: ყოველი დიაცი რეგვენია. შენ გიბრძანებია ქართველთათვის ხმლის აღება, ღვთისგან შეყვარებულის მუსულმანთა ერის დახოცვა და თავისუფალს ხალხზე ყმურის ხარკის დადება. ახლა მოვალ მე, რომ გასწავლო შენც და შენს ერსაც არ აღება ხმლისა, რომელიც ღმერთს ჩვენთვის უბოძებია. გადარჩენით მხოლოდ ისინი გადამირჩებიან, რომლებიც ჩემს მანდ მოსვლამდე თავს დამიკვრენ ჩემის კარვის წინ, აღიარებენ მოჰამედ მოციქულის ქადაგებას და უარსა ჰყოფენ შენს სჯულსა.“ მოციქულმა არ იკმარა ამისთანა წერილის მოტანა და დიდებულთა წინაშე თითონაც თქვა: „უკეთუ მეფემან თქვენმან დაუტევოს სჯული, იპყრას სულთანმან ცოლად, და უკეთუ არა დაუტევოს სჯული, იყოს ხარჭად (ხასად) სულთნისა.“ ამისთანა თავხედურმა სიტყვებმა საშინლად გაარისხა ამირსპასალარი ზაქარია მხარგრძელი და აღელვებულმა ისეთი ღონიერი სილა გააკრა მოციქულს, რომ უკანასკნელი გულშეწუხებული წაიქცა. როდესაც ის მოსულიერდა, ზაქარია მხარგრძელმა უთხრა „მოციქული რომ არ

– 32 –

ყოფილიყავ, სამართლიანი იყო პირველად ენის მოკვეთა შენი და შემდეგ თავისა“.

თამარმა, წაიკითხა თუ არა ნუქარდინის წერილი, მაშინვე მოიწვია დიდებულები და გამართა ბჭობა. დიდებულებმა დაადგინეს, რომ ფიცხლავ მოეხმოთ ლაშქარი და ომი გამოეცხადებინათ ნუქარდინისთვის. რამდენსამე დღეს შეიკრიბა მთელის საქართველოს ლაშქარი ჯავახეთში ვარძიის მონასტერთან. ჯარს მოთავებდა დავით სოსლანი. ვარძიითგან ქართველები დაიძრენ ყარსისკენ. თამარიც წინ

მიუძღოდა ქმართან ერთად. ყარსამდის ერთის დღის სავალი რომ დარჩა, თამარმა გააჩერა ჯარი და ნუქარდინთან გაისტუმრა მისი მოციქული, რომელსაც თავისიც თან გაატანა წერილითურთ. თამარი ამ წერილით ატყობინებდა ნუქარდინს, რომ ის გზავნის მასთან თავის მხედრობას არა მის თაყვანის საცემლად, არამედ საბრძოლველად. შემდეგ გამოეთხოვა ჯარს, დაბრუნდა სამცხეს და დადგა ოძრახეს, სადაც მას ახლდენ თევდორე კათოლიკოზი, ეპისკოპოზები და ივანე შავთელი.

ქართველები მივიდნენ ბასიანს, სადაც ნუქარდინი თავის ჯარით დაბანაკებული იყო. მტრის ბანაკს ეჭირა უშველებელი ალაგი. დამყარებულს თავის მრავალის ჯარის ძალაზე ნუქარდინს არც-კი ჰყავდა დაყენებული ყარაულები, რომ ქართველების მის-

– 33 –

ვლისთვის ედევნებინა თვალ-ყური. ამიტომ ქართველები ისე მივიდნენ ბანაკთან, რომ თურქებმა ვერა გაიგესრა. დავით სოსლანმა გააწყო ჯარი თავს დასასხმელად. წინამბრძოლებად, ჩვეულებისამებრ, დააყენა მესხები, რომელთაც წინამძღოლობდნენ ამირსპასალარი ზაქარია მხარგრძელი და ძმანი ახალციხელნი შალვა და ივანე; მარჯვენა მხრით იმიერნი, მარცხენა მხრით ამიერნი. ქართველებმა ააჩქარეს ცხენები და ისე გაემართენ ბანაკისაკენ. თურქებმა რომ დაინახეს ქართველების ასეთი გულდაგული თავსდასხმა, შეეშინდათ და სიმაგრეებისაკენ გაემურნენ. ქართველები უმეტესის სისწრაფით მიეტევნენ და გარს შემოერთყენ თურქებს. თურქები იძულებულები შეიქნენ ეომნათ. ომის დროს ივანე მხარგრძელს, ზაქარია ვარამის ძეს მხარგრძელს, გრიგოლ ასათიძეს, შალვა და ივანე ახალციხელებს და ბევრს სხვა დიდებულებს ცხენები დაეხოცათ და ქვეითად იბრძოდნენ. მაშინ სხვა მათი ამხანაგებიც ჩამოხტნენ და ქვეითად დაიწყეს ბრძოლა. მხოლოდ დავით სოსლანი და ზაქარია მხარგრძელი ამირსპასალარი თავიანთ ცხენოსანის რაზმებით მოშორდნენ მათ და მოუარეს მტერს, – დავით სოსლანმა მარცხენა მხრით, მხარგრძელმა მარჯვენა მხრით, – მიეტიენ უცებ და დაუშინეს მედგრად. მტრის ჯარი შეირყა, იძლია ქართველთაგან და ზურგი შემოაქცია მათ. ქართველები გაედევნენ გაქცეულებს ხოცავდნენ და

– 34 –

ტყვედ იჭერდნენ. ქართველებს დარჩათ მთელი ბანაკი, სადაც აუარებელი სიმდიდრე იყო: ოქრო, ვერცხლი, თვალ-მარგალიტი და პირუტყვი საქონელი.

თამარ მეფე და დავით სოსლანი დიდის ამბით დაბრუნდნენ ტფილისს. მოქალაქეებმა ძლევამოსილს მეფისა და ლაშქრის მისაღებად მშვენიერად მოკაზმეს ქალაქი. ტფილისშივე ჩაასხეს დიდებული ტყვეები და დიდის ამბით გაატარეს ტფილისის ქუჩებზე ნუქარდინის დროშა (1204 წ.).

ეს შესანიშნავი გამარჯვება ქართველებისა მოხდა იმავე წელს, რა წელსაც ევროპელმა ჯვაროსნებმა აიღეს კონსტანტინოპოლი და დააარსეს ვიზანტიის ადგილს ლათინთა იმპერია. ამ ცვლილებით და არეულობით ისარგებლა ვიზანტიის იმპერატორის ანდრონიკეს შვილმა ალექსი კომნენოსმა, რომელიც, როგორც თამარის ნათესავი, ცხოვრობდა საქართველოში. იმან სთხოვა თამარს შემწეობა და ქართველის ჯარის დახმარებით აიღო შავის ზღვის პირად მდებარე ქალაქები და ქვეყნები: ლაზია, ტრაპიზონი, სამსონი, სინოპი, კერასუნდი, კიტორა, ამასტია და ირაკლია, რომლებიც დამოუკიდებელს ტრაპიზონის იმპერიად გამოაცხადა, ხოლო თავის თავი იმპერატორად (1204 წ.).

დროთა გამავლობაში ქართველებს ხელითგან წაუვიდათ ყარსის ციხე. თამარმა მის მტკიცედ და-

– 35 –

საჭერად გაგზანა ჯარი დავით სოსლანის წინამძღოლობით (1208 წ.). თითონ ჯავახეთში დადგა და იქითგან ელოდა ამბავს. ქართველებმა ციხეს შეუკრეს წყალი და მით აიძულეს მცხოვრებლები დამორჩილებულიყვნენ. შეწუხებულმა ყარსელებმა შემოუთვალეს თამარ მეფეს, რომ ისინი დამორჩილდებოდნენ იმ პირობით, რომ ციხე სხვისთვის კი არ მიეცა, არამედ თავისთვის სამეფოდ დაეტოვებინა. თამარი დაჰპირდა ამ თხოვნის შესრულებას. 'როდესაც ყარსელებმა ციხის კლიტე მოართვეს თამარს, მან უბრძანა თავის შვილს, გიორგი ლაშას, რომ თითონ შესულიყო ციხეში და ჩაებარნა.

VII

დავით სოსლანის სიკვდილი. – ანის აღება და აკლება არდებილის სულთნის მიერ. – არდებილის აღება და აკლება ქართველების მიერ.

გამარჯვებათაგან გამოწვეული სიხარული და ბედნიერება თამარისა, ბოლოს დაარღვია მის ქმრის დავით სოსლანის სიკვდილმა (1209 წ.). თამარს დარჩა მისგან ორი შვილი – ქალ-ვაჟი: გიორგი ლაშა თხუთმეტის წლისა და რუსუდან თოთხმეტის წლისა. ამავე წელს თამარმა თავის მამის მაგალითით, გიორ-

გი ლაშა აკურთხებინა მეფედ და თანაზიარი გაიხადა მეფობაში.

– 36 –

თამარ მეფეს ჯერ არ გამოეგლოვა თავის ქმარი, რომ არდებილის სულთანნი მოულოდნელად დაეცა ანის ქალაქს და გააოხრა. ამ დროს თამარ მეფე დიდებულებითურთ გეგუთში იყო. არდებილის სულთანმა ანის აოხრებისთვის აირჩია აღდგომა დღე. დიდის სიფრთხილით წამოვიდა, გზაში არავის დაუშავა-რა და მიადგა ანს დიდს შაბათს აღდგომის ძალზე. ანელები სრულებით არ ელოდენ მტრებს და გართულნი იყვენ მზადებაში აღდგომის დღესასწაულის შესახვედრად. მოაწია ცისკრის დრომაც და ზარების რეკა ასტყდა. ხალხმა იწყო დენა საყდრებში. ამ დროს გაადეს ქალაქის კარებიც. სპარსელები დაუბრკოლებლად შეესიენ ქალაქს და იწყეს მცხოვრებლების ჟლეტა. უცებ მოედო მთელს ქალაქს ქალაქში მტრების შემოსევის ანბავი. ხალხი მეტის მეტად შეშინდა. ზარდაცემულები იმალებოდენ, საცა კი შეეძლოთ: საყდრებში, სახლებში და მღვიმეებში. მტრები შეუბრალებლად დაერიენ და უწყალოდ ამოხოცეს ვინც კი ნახეს. მარტო საყდრებში 12,000 კაცი დახოცეს. ალაფით დატვირთული მტრები წავიდენ უკანვე (1209 წ.).

ეს საზარელი ამბავი თამარმა გაიგო გეგუთში კვირაცხოვლობა დღეს. გამოუთქმელი იყო მწუხარება თამარისა და დიდებულებისა. თამარმა მაშინვე გამართა რჩევა იმის შესახებ, თუ რა ექნათ. ყველა დი-

– 37 –

დებულები იმ აზრისა იყვენ, რომ ამხედრებულიყვენ არდებილის სულთანზე შურის საძიებლად. ამირსპასალარის ზაქარია მხარგძელის რჩევით შურის ძიების დროდ არჩეულ იქმნა ისეთივე დღე, როგორც სულთანმა შეარჩია ანის ასაოხრებლად – მუსულმანთა მომავალი მარხვა. თამარმა გასცა ბრძანება, რომ დანიშნულის დროსთვის შეკრებილიყო ლაშქარი ანში. ხოლო ამირსპასალარი მაშინვე წავიდა ანს მცირეოდენის ჯარით ვითომ იმ სპარსთა გასაძევად, რომელნიც დარჩენილიყვენ. დანიშნულის ვადისათვის თავი მოიყარა ანში მესხეთის, თორის, კახეთის და სომხეთის ლაშქარმა. ზაქარია მხარგძელის ამირსპასალარის წინამძღოლობით ამ ჯარმა გადაიარა გელაქუნი, ჩაიარა ისპიანი, გავიდა არაქსზე და მიმართა არდებილს. ქართველები მიადგენ არდებილს იმ დროს, როდესაც თენდებოდა მუსულმანთა დღესასწაული –

აიდი, ე. ი. მთვარის აღვსება. არდებილელეებმა სრულეებით ვერ შეიტყეს ქართველების მისვლა. როდესაც დილით მუყრთა *) იწყეს ყივილი, ქართველები მიესიენ ყოველ მხრით და აიღეს ქალაქი. ქართველებმა ახლა ისეთივე დღე დააყენეს არდებილელეებს, რაც არდებილის სულთანმა ანის ქალაქს: დახოცეს მრავალი

*) მუყრი – მოლა, რომელიც მინარეთითგან იწვევს ხალხს სალოცავად.

– 38 –

ხალხი მეჩეთებში, დაატყვევეს აგრეთვე მრავალნი და მათ შორის თვით სულთანი მის ცოლშვილით, აიღეს უთვალავი ალაფი: ოქრო, ვერცხლში, თვალმარგალიტი და საქონელი და გამარჯვებულნი დაბრუნდენ. ზაქარია და ივანე მხარგრძელები ნაშოვნის ალაფით მივიდენ თამართან, რომელიც იმ დროს კოლაში იყო (1210 წ.).

VIII

ქართველების გალაშქრება სპარსეთში.

არდბილზე გალაშქრების დროს დაინახეს ქართველმა მხედართ-მთავრებმა, თუ რა სუსტი იყო სპარსეთი. ამიტომ იმათ აედრათ სურვილი ამ ქვეყანაზე ამხედრებისა. მატიანის თქმით, ამირსპასალარმა ზაქარია მხარგრძელმა, მისმა ძმამ ივანემ და ბიძაშვილმა მათმა ვარამ გაგელმა მოახსენეს თამარს: :ძლიერო ხელმწიფეო და შარვანდედთა შორის უმეტეს აღმობრწყინვებულო, იხილე და განიცადე სამეფო თქვენი, და სცან სიმხნე და სიქველე სპათა შენთა. გულისხმა ჰყავ, რამეთუ მრავალნი ახოვანნი, მხნენი და ქველნი იპოვებიან სპათა შენთა შორის და არავინ არის წინააღმდეგომი მათი. აწ ბრძანოს მეფობამან თქვენმან, რათა არა ცუდად ვაუქმოთ სპანი

– 39 –

თქვენნი და დავიწყებასა მიეცეს სიმხნე მათი, არამედ აღვამხედროთ ერას რომგვარსა ზედა, რომელ არს ხვარასანი, რათა ცნან ყოველთა სპათა აღმოსავლისათა ძალი და სიმხნე ჩვენი”. ამ წინადადების გასახილველად თამარმა შეკრიბა დიდებულები. ამთაც მოიწონეს მხარგრძელების რჩევა და გადაწყვიტეს გაელაშქრათ ხვარასანზე (1211 წ.). ღვინობის-თვეში ტფილისში შეიყარა ლაშქარი, რომელიც თამარმა დაათვალიერა, დალოცა და გაისტუმრა სპარსეთისკენ. ქართველებმა გაიარეს ნახევანზე, გადავი-

დენ არაქსზე და შევიდენ დარდარუზის ვიწრო ხევში. პირველი ქალაქი, რომელიც აიღეს, იყო მარანდი. მცხოვრებლებმა ქართველების მოახლოვებაზე დასტოვეს ქალაქი და გაიქცენ მთებში. ქართველებს ეგონათ, რომ ადარბადაგანის ჯარი მირანდის მთაზე იქნებოდა. ამის გასაგებად ზაქარია მხარგრძელმა ამირსპასალარმა გაგზავნა ხუთასი რჩეული მხედარი, დიდებული და აზნაური, თაყიადინ თმოგველის წინამძღოლობით, და დააბარა, რომ არ შეჰბოდენ მტერს, ვიდრე მას არ აცნობებდენ გარემოებას და შესაფერს ბრძანებას არ მიიღებდენ. ქართველთა რაზმი ავიდა მარანდის მთაზე და გადავიდა ვაკეზე. გაქცეულმა მარანდელებმა რომ შენიშნეს ქართველების ისე მცირე რიცხვი, გამოვიდენ კლდეებითგან და შეებრძოლენ მათ. ქართველები მედგრად დაუხვდენ მარანდელებს,

– 40 –

დაამარცხეს და გააქციეს. გაქცეულებს თან დაედევნენ. როდესაც ქართველთა უმთავრესი ლაშქარი ავიდა მარანდის მთა-ვაკეზე, გაოცებულნი დარჩენ ქართველთ მხედართ-მთავრები. იმათ აქ დაინახეს ნაომარი, სადაც ეყარენ მარანდელები და ცხენები, ხოლო ქართველები აღარსად ჩანდენ. მატიანის თქმით, «ხუთასი შუბი ხუთასსა კაცსა და ცხენსა ზედა ესვა.» ქართველების უპოვნელობამ შეაწუხა ამირ-სპასალარი ზაქარია მხარგრძელი, რომელსაც ვერ წარმოედგინა, თუ რა დაემართათ მათ. მაგრამ პატარა ხანს უკან გამოჩნდენ ის ხუთასი ქართველნიც და შეატყობინეს როგორც იყო საქმე. ზაქარია მხარგრძელისთვის სასიხარულო იყო ქართველების გამარჯვება და უვნებლად გადარჩენა მათი, რადგან, მატიანის თქმით, „არცა ერთი კაცი ქართველი მომკვდარიყო“, მაგრამ საყვედური მაინც უთხრა თაყიადინ თმოგველს ბრძანების შეუსრულებლობისთვის.

მარანდითგან ქართველები გაემართენ თავრიზისკენ. თავრიზელებმა ამირ-სპასალარს გამოუგზავნეს მოციქულები, გამოუცხადეს მორჩილება და დაჰპირდენ დიდს ძღვენს და ხარაჯას. ზაქარია მხარგრძელმა ამ პირობით დაიჭირა ქალაქი, შიგ დააყენა ქართველი მცველები, მიიღო დიდი ძღვენი და განაგრძო ლაშქრობა. როდესაც ქართველი ჯარი მიუახლოვდა მანას ქალაქს, აქაურმა მელიქმაც თავრიზელების მა-

– 41 –

გალითით მორჩილება გამოუცხადა ამირსპასალარს და უძღვნა დიდი ძღვენი. ამირსპასალარმა აქაც დატოვა მცველი ჯარი და განაგრძო გზა. პირველი ქა-

ლაქი, რომელმაც ქართველებს ურჩობა გაუწია, იყო ზანზანი. ქართველები შემოადგენ გარს ამ მცირე ქალაქს და იწყეს თხრა მის ალიზის ზღუდეებისა (გალავნისა). ამ ქალაქის ალებისა და აკლების შემდეგ ქართველები გაემართენ ხვარასნისკენ. ყაზმინის მცხოვრებლებმა ვერ გაბედეს გამაგრება, გაიპარენ და გაიქცენ. ქალაქი დარჩათ ქართველებს. მას უკან ქართველებმა დაიპყრეს ხორასნის ქალაქი რომგვარი და შემდეგ გურგანი. აქედგან აპირებდენ კიდევ ლაშქრობის გაგრძობას, მაგრამ ნაშოვნი ალაფი და სიმდიდრე ლაშქრისა ისე დიდი იყო, რომ მათი თან ტარება შეუძლებელი იყო. ამიტომ ქართველებმა იკმარეს ლაშქრობა და გამობრუნდენ უკან.

როდესაც ქართველები ძლევაშემოსილნი დაიარებოდენ ხორასანში, მანას ქალაქში ვინდამაც გაავრცელა ხმა, რომ ქართველები ამოუწყვეტიათ ხორასანში ისე, რომ ერთი კაციც არ გადარჩენილაო. ქალაქის მელიქმა დაიჯერა ეს ჭორი და შმდეგი მხეცობა ჩაიდინა დატოვებულს ქართველს მცველებზე: დაახოცინა ისინი და ძელზე ჩამოაკიდვინა. მაგრამ მანელებმა მალე შეიტყეს, რომ ტყუილი იყო ხმა ქართველების გაწყვეტის შესახებ, რადგან ცოტა

– 42 –

ხნის შემდეგ ქართველთა ძლევა-მოსილი ჯარი მივიდა ისევ მანას. მელიქი წინ მიეგება ქართველებს დიდის ძღვნით. როდესაც ზაქარია ამირსპასალარმა იკითხა, თუ სად არიან მისგან დატოვებული ქართველი მცველები, მელიქმა იცრუვა და უთხრა, რომ ისინი თავრიზს წავიდნო. მაგრამ ამ დროს საითგანდაც გაჩნდა ერთი იმ მცველთაგანი, რომელიც კლდეში დამალული გადარჩენილიყო მუსვრას, და ყველაფერი მოახსენა ამირსპასალარს. გაბრაზებულმა ზაქარია მხარგრძელმა საშინელი ჯავრი იყარა მოღალატეებზე. მელიქი, მისი ცოლ-შვილი და ნათესავები იქვე დაახოცვინა. თვით მელიქს და მის შვილებს ტყავები დაადრობინა და ძელზე (ბოძზე) ჩამოაკიდვინა, ქალაქი მოაოხრა, მოწვა და ტყვე ჰყო. მანითგან ქართველები წამოვიდენ იმავე გზით, რომლითაც გამოიარეს. ყველგან წინ უხვდებოდენ მორჩილებით და აუარებელის ძღვნით. ამ ნაირის გამარჯვებით მოვიდენ ტფილისს, სადაც თამარ მეფე მიეგება გამარჯვებულს ლაშქარს. ქალაქმაც დიდის ამბით იდღესასწაულა გამარჯვებულის ლაშქრის დაბრუნება. იყო განუწყვეტელი ხმა ბუკთა და დუმბულთა *). თამარ მეფე შევიდა თავის სასახლეში და დაჯდა ტახტზე. პირველად შევიდა მასთან ამირსპასალარი, მას მიჰყვენ

*) ბუკი და დუმბული საკრავებია.

– 43 –

სხვა წარჩინებულები და დასხდენ რიგზე წესისამებრ. მერმე შემოიტანეს და დააწყეს მეფის წინაშე ის აუარებელნი განძნი, რომელნიც იშოვეს ქართველებმა ლაშქრობის დროს. გაუკვირდა ისეთი სიმრავლე განძთა თვით თამარსაც, რომელსაც თავის სიცოცხლეში ბევრი სხვა მდიდარი და მრავალი ნააღაფევი ენახა.

IX

სიკვდილი ამირსპასალარის ზაქარია მხარგრძელისა. – მხარგრძელების გვარი. ივანე მხარგრძელის გაათაბაგება. – დიდობის და ფხოვლების დამშვიდება.

ბოლოს გადაიცვალა (1212 წ.) თვით უმთავრესი გმირი როგორც ამ უკანასკნელის ლაშქრობისა, ისე ბევრის სხვისა – ამირსპასალარი ზაქარია მხარგრძელი. შესანიშნავია თამარის ღროს მხარგრძელების გვარი. ზაქარიას გარდა თამარის მეფობაში ბრწყინავდენ კიდევ თავიანთ მხედართ-მთავრულის ნიჭით, ვაჟკაცობით და სამსახურის ერთგულობით პირველად მამა მისი სარგისი, მერმე ძმა ივანე, შემდეგ ბიძაშვილები მისი ზაქარია და სარგის ვარამის ძენი და შვილნი უკანასკნელებისა: ვარამ გაგელი ზაქარიას ძეს და თაყიადინ თმოგველი სარგისის ძე. თითქმის ყოველს ლაშქრობაში მხარგრძელები იღებდენ

– 44 –

მონაწილეობას და თავსაც იჩენდენ. ამის გამო თამარ მეფეც აჯილდოვებდა და აწინაურებდა მათ. ჯერ სარგისსა და მერე მის შვილს ზაქარიას მისცა უდიდესი თანამდებობა მთელს სამეფოში – ამირსპასალარობა და ღორის სამთავრო; ივანეს – მსახურთ უხუცესობა და ქვეყნები კაენისა და კაიწონისა ქალაქებითურთ; ზაქარია ვარამის ძეს გაგის ქვეყანა და მის ძმას სარგისს თმოგვი. ეს უკანასკნელი შესანიშნავი იყო აგრეთვე როგორც მწერალი, რომელსაც აკუთნებენ „ვისრამიანის“ გადმოქართულებას. მხარგრძელები მომდინარეობდენ ერთის ქურთისგან, რომელმაც, სასომხეთის მეფის სამსახურში შესულმა, მიიღო გრიგორიანთა სარწმუნოება და დაიკავა შესამჩნევი ადგილი სამეფოში. მეთორმეტე საუკუნეში მხარგრძელები შევიდენ საქართველოს მეფის სამსახურში და თავის ერთგულობით და ვაჟკაცობით შესამჩნევი ადგილი დაიჭირეს, ასე რომ თამარის მე-

ფობაში ყველაზე წარჩინებული და გავლენიანი გვარი იყო მხარგრძელების გვარი. ზაქარია და ივანე სარგისის ძენი თავიანთ პირადის სამსახურის გარდა შესანიშნავნი არიან აგრეთვე მეცადინეობით ქართველებისა და სომხების მოსარიგებლად და დასაახლოვებლად სარწმუნოებრივ. ივანემ პირდაპირ მიიღო მართლმადიდებლობა, ხოლო ზაქარია კი ცდილობდა, რომ მთელს სომხის ერს შეეცვალა ზო-

– 45 –

გიერთი საეკლესიო წესი და რიგი, რომლებიც ერთმანერთს აშორებდნენ ამ ორს ერს. ამ აზრით იმან მიმართა სასომხეთის პატრიარქს და მეფეს ლეონს, რომელთაც მოახდინეს საეკლესიო კრება ამ საგნის გადასაწყვეტად (1205 წ.). კრებამ, თანახმად ზაქარიას სურვილისა, გადაწყვიტა, რომ სომხებს მიეღოთ ხსენებული ცვლილებანი, მაგრამ ამ კრების გადაწყვეტილებას წინამდებობა გაუწიეს ზოგიერთმა საქართველოს სამფლობელოში მცხოვრებმა ეპისკოპოზებმა. ბევრს ეცადა ზაქარია, რომ ისინი დაეთანხმებინა, მაგრამ ურჩობა არ დაიშალეს ეპისკოპოზებმა და მის მეცადინეობა უნაყოფოდ დარჩა. მხარგრძელების სურვილი სომხებისა და ქართველების შეერთებისა წარმოსდგებოდა ნამდვილის სიყვარულისა და ერთგულობისგან ორისავე ერისა. ისინი ხედავდნენ, რომ ამ ორთა ერთა სარწმუნოებრივი განხვავება არ იყო სასარგებლო არც ერთისათვის, ხოლო ერთობა კი ძლიერ სასარგებლო იქნებოდა საზოგადო მტრების მოსაგერებლად.

ზაქარია ამირსპასალარის სიკვდილის შემდეგ თამარ მეფემ მის თანამდებობა უბოძა მის ძმას ივანეს, მაგრამ მან სთხოვა მეფეს, რომ მისთვის არ ეწოდებინა ამირსპასალარი, რადგან ღირსად არ თვლიდა თავის თავს ძმის

მოადგილედ. ამირსპასალარობის მაგიერ ივანემ სთხოვა თამარს, რომ მისთვის მიენიჭებინა ათაბაგის სა-

– 46 –

ხელი. ათაბაგობა არ იყო საქართველოში მიღებული და მხოლოდ თურქების სულთნებს ჰქონდათ ჩვეულებად, რომ მათი შვილების ამზრდელებს ათაბაგად იხსენიებდნენ. რადგანაც ივანე იყო ამზრდელი გიორგი ლაშასი, ამიტომ ითხოვა ათაბაგად წოდება. თამარმა შეიწყნარა მისი თხოვნა და უწოდა ათაბაგი. მისი უწინდელი თანამდებობა კი – მსახურთუხუცესობა – უბოძა მის ბიძაშვილს ვარამ გაგელს.

ამ დროს, როდესაც ქართველები ლაშქრობდნენ

სპარსეთში და თრგუნავდენ გარეშე მტრებს, თვით თამარის ქვეშევდრომმა დიდობმა და ფხოელებმა ხელი მიჰყვეს რბევას, ხოცვას და ტყვევნას მახლობელის მაზრებისა. ფხოელები და დიდოები მეტისმეტად გაუვითარებელი და მოუხეშავი ხალხნი იყვენ, მეტადრე დიდოელები. ფხოელები სახელით მაინც იყვენ ქრისტიანები, დიდოები კი მისდევედენ წარმართობას და უმსგავსს ჩვეულებას. თაყვანს სცემდენ უჩინარს ავს სულს და ცხოველებს, მაგ. უნიშნო შავს ძაღლს. ძმებს იმათში ერთი დედაკაცი ჰყავდათ ცოლად. სჭამდენ უხარშავს ხორცსა და დამხრჩვალს საქონელსა. ამ ხალხების დაწყნარება თამარმა ათაბაგს მიანდო. ათაბაგმაც შეჰყარა ისევ მთის ხალხი: დვალეები, ცხრაძმელები, მოხევეები, ხადელები, ცხავადელები, ჭართალელები და ერწოთიანელები. ამ ლაშქრით ავიდა ხადის მთაზე, გადაიარა მთა-მთა და

– 47 –

მივიდა დიდოეთისა და ფხოეთის მთაზე. მთის მეორე მხარეს მცხოვრებმა დურძუკებმა რომ გაიგეს ათაბაგის მისვლა, მივიდენ მასთან და დაჰპირდენ შველას. ათაბაგმა იწყო ფხოეთის და დიდოეთის რბევა. იქ დარჩა სამს თვეს: ივნისს, ივლისს და აგვისტოს. ფხოელები და დიდოელები იძულებულნი იყვენ დამორჩილებოდენ ათაბაგს და დაწყნარებულიყვენ (1212 წ.).

X

თამარ მეფის სიკვდილი. – მის მეფობის ვითარება.

ამავე წელს (1212) თამარ მეფეს, მატიანის თქმით, რაღაც სნეულობა გამოაჩნდა. თუმცა ბევრს ეცადენ მკურნალები მის გასაკურნებლად, მაგრამ ვერას გახდენ და რამდენისამე ხნის ავადმყოფობის შემდეგ თამარ მეფე გადაიცვალა (18 იანვარს 1213 წ.) *). დიდად სამწუხაროდ დარჩა მთელს ერს თავის საყვარელის მეფის სიკვდილი. მის გვამი რამდენსამე დღეს დაასვენეს მცხეთის ტაძარში და შემდეგ წაასვენეს

*) ბროსე და მასთან სხვა ისტორიკოსები თამარის სიკვდილის წლად სთვლიან 1212 წ. ჩვენ კი ვფიქრობთ, რომ უფრო ნამდვილი იქნება 1213 წ., რადგან ქ.-ცხ. თქმით ის გადაიცვალა 18 იანვარს, ზაქარია მხარგრძელის შემდეგ რომელიც ვარდანის მოწმობით და ბროსეს აზრითაც მოკვდა 1212 წ.

– 48 –

გელათში და დამარხეს სამეფო სამარხში, სადაც განისვენებდენ მის მამა-პაპანი.

არც ერთი მეფე ქართველს ერს ისე არ ახსოვს როგორც თამარი. ხალხს ის მიაჩნია მეტისმეტად ჭკვიანს, მშვენიერს და გულკეთილს ადამიანად. ერთის სიტყვით ხალხის თვალში თამარი მოჩანს სანატრელს მეფედ. არ არის არც ერთი კუთხე საქართველოსი, სადაც თამარ მეფე არ ახსოვდეთ და არ მოუთხრობდენ მაზე სხვა-და-სხვა ამბებს. ბევრგან თამარ მეფე მიაჩნიათ წმინდანად. ლოცვებში ევედრებიან ღმერთთან შუამდგომლობას და ელიან მის მეორედ აღდგენას და გამეფებას. ცხადია, ასეთი ხსოვნა რომ დაეტოვებინა, თამარი უნდა ნამდვილად შესამჩნევი ყოფილიყო. თამარი რომ ძრიელ ლამაზი და მშვენიერი იყო, ამას მოწმობენ მემატიანენი და მის დროის პოეტები. სილამაზესთან ის იყო მეტად კეთილის გულის ადამიანი. მას უყვარდა ბედისგან დაჩაგრულები – გლახებო და ობლები, რომელთაც უხვად აძლევდა მოწყალებას; ებრალებოდა ყოველი ადამიანი, რისგამოც მას თავის მეფობაში ერთხელაც არავინ დაუსჯია სიკვდილით და მუდამ მზად იყო მიეტევებინა დანაშაული. როგორც მხურვალე ქრისტიანი, აქცევდა უმთავრესს ყურადღებას საყდარ-მონასტრების შენებას, შეკეთებას და სამღვდლოების მფარველობას. სწირავდა არა მარტო საქართვე-

– 49 –

ლოს საყდრებს, არამედ უცხო ქვეყნებისასაც. ბლომად მიდიოდა მის შესაწირავი იერუსალიმს, სინაზე, ათონზე, შავს მთაზე, სირიაში და სხვაგან, სადაც კი შესანიშნავი მონასტრები იყო. თამარის შეწირულობათა სიუხვით ისე მოიხიბლა საბერძნეთის იმპერატორი ალექსი III ანგელოზი, რომ ერთხელ კიდევ გაცარცვა კოსტანტინოპოლში ბერები, რომელთაც თამარისგან შენაწირევი განძი მიჰქონდათ. ხარბის იმპერატორის შესარცხვენად თამარმა იმავე ბერებს უფრო მეტი განძი აჩუქა ამის შემდეგ. თამარის საყდრების მფარველობის ბრალია, რომ ახლა ხალხი, საცა-კი ძველი ნაშენი საყდარია, მის აშენებას თამარს მიაწერს.

სამეფოს მართვაში თამარმა აშკარად გამოიჩინა სიბრძნე მით, რომ ხელისუფლებად და მხედართ-მთავრებად ირჩევდა ღირსეულს პირებს. ამ სიბრძნესთან გამოიჩინა აგრეთვე ვაჟკაცური სიმხნე გაჭირებულს მდგომარეობაში მტრებთან ბრძოლის დროს. ის არასდროს არ ჰკარგავდა სასოებას და მოიმედე ღვთისა და თავის ხალხის ვაჟკაცობისა აცილებდა ლაშქარს მტერთან საბრძოლველად. ქართველებიც აღტაცებულნი თამარის მხნეობით და თავ-მომწონენი ნიჭიერის წინამძღვრებით იბრძოდენ თავდადებით და იმარჯვებდენ

მტრებზე. ამ გარემოებათა მეოხებით საქართველომ თამარის მეფობაში მიაღწია მძლავრობის უმაღლესს

– 50 –

ხარისხამდე. საქართველოს საზღვრები შეიცავდენ მთელს სივრცეს შავის ზღვითგან თეთრს (კასპიის) ზღვამდე და კავკასიონის მთებითგან არაქსამდე და მცირე აზიამდე. ჩვენის აზრით, უმთავრესად ეს გაძლიერებაა მიზეზი იმისა, რომ თამარი ისე უყვარს ქართველს ერს და ისე ახსოვს მის სახელი. თამარის დრო არის ის დრო, როდესაც ქართველმა ერმა იცნო თავის თავი, თავის ღონე და შემძლებლობა. მაშინ გაუსწორდა ქართველი ერი სხვა ერებს და დაანახვა ყველას, რომ მასაც შესძლებია რამე. თამარმა თავის ბრწყინვალე მეფობით დაავიწყა ერს მისი მართლაც რომ შესანიშნავი წინანდელი მეფეები და, რადგან, საუბედუროდ, თამარის შემდეგ საქართველო აღარ შესწრებია იმისთანა დროს, ამიტომაც დარჩა მარტოდ-მარტო მოკაშკაშე მეფედ ქართველის ერის მეხსიერებაში.

ამასთან არ უნდა დავივიწყოთ ერთი გარემოება, რომელმაც უმთავრესად ხელი შეუწყო საქართველოს მოღონიერებას მეთორმეტე საუკუნეში და კერძოდ თამარის დროს. ეს გარემოებაა ჯვაროსნების ლაშქრობა აღმოსავლეთში და საქრისტიანო სამფლობელოების დაარსება პალესტინასა და სირიაში. რაკი მუსულმანობას გაუჩნდა სხვა მხრით მტერი და მის უზარმაზარი ძალა, რომელიც წინად მარტო ქართველებისკენ იყო მიმართული, განახევრდა, სა-

– 51 –

ქართველოს გაუადვილდა მასთან ბრძოლა და მიეცა შეძლება შიგნიდან გაერთიანებულიყო და გაძლიერებულიყო. ამ გარემოებამ ჩააყენა საქართველო იმ პირობაში, რომელშიაც მეფეებისა და ქვეყნის სხვა მოღვაწე პირების ნიჭს, მხნეობას და ვაჟკაცობას უთუოდ უნდა კეთილი ნაყოფი ჰქონდათ.

საქართველოს გაძლიერებას მოჰყვა მეფის ხაზინისა და ქვეყნის გამდიდრება. საქართველოში დატრიალდა აურაცხველი ოქრო, ვერცხლი, ძვირფასი ქვები, ფარჩეულობა და პირუტყვი საქონელი, რადგან დამარცხებულის მტრების ავლა-დიდება და დაპყრობილის ქვეყნების სიმდიდრე ქართველების საკუთრებად ხდებოდენ. ერთი ნაწილი ლაშქრობაში ნაშოვნის დავლისა გადაიდებოდა სამეფოდ, დანარჩენი ეძლეოდა ლაშქარსა და მის წინამძღოლებს. ამის გამო ყველაფერი გაიფადა, ცხოვრება გაადვილ-

და, გაუუმჯობესდა და შემცირდა ქართველის მკვიდრის სახელმწიფო გადასახადი.

ნივთიერის წარმატების გარდა საქართველომ თამარის მეფობაში გონებრივის განვითარებითაც უმაღლესს ხარისხამდე მიაღწია. ქართველები მთელს მეთორმეტე საუკუნეში ხარბად ეწაფებოდნენ და სწავლობდნენ ბერძნების, რომაელების, არაბების და სპარსების მწერლობას და მეცნიერებას. თვით ქართველთა შორისაც გაჩნდნენ მეცნიერები და მწერლები,

– 52 –

რომელთაც გაამდიდრეს ქართული ენა და ლიტერატურა თარგმანებით და თავისებურის ნაწერებით. თამარის დრო არის ოქროს დრო ქართულის მწერლობისა. ამ დროს იყვენ საუკეთესო მწერლები: შოთა რუსთაველი, ივანე შავთელი, მოსე ხონელი, სარგის თმოგველი, ჩახრუხაძე და სხვები, სასულიერო და საერო მწერლები.

მაგრამ თამარის მეფობის ბრწყინვალეობასთან შეინიშნება ისეთი ნაკლებეგანებანიც, რომელთაც ცუდი შედეგი უნდა ჰქონოდათ. პირველად უნდა ავნიშნოთ, რომ სამეფოს წეს-წყობილება არ იყო ისეთი, როგორც საჭირო იყო, რომ საქართველოს ძლიერება მკვიდრი დარჩენილიყო. ერისთავებს ძალიან დიდი უფლება ჰქონდათ მინიჭებული და თანაც ეს თანამდებობა მემკვიდრეობითი იყო, ასე რომ ერისთავი საერისთავოში თითქმის დამოუკიდებელს მთავარს ჰგავს. ერისთავებს რომ რამე უსიამოვნება და უკმაყოფილება მოსვლოდათ მეფესთან, შეეძლოთ ურჩობა გაეწიათ მისთვის და კიდევ აეღოთ მის წინამდევ იარაღი, როგორც ეს ქნეს მათ, რომელნიც მიუდგენ გიორგი რუსს. ამას გარდა დაპყრობილის ქვეყნების მიმართ არ ადგენ შესაფერს პოლიტიკას. დაპყრობისა თანავე თამარი დამორჩილებულს ქვეყანას აძლევდა ერთ-ერთს ქართველს დიდებულს, რომელიც ხდებოდა ამ ქვეყნის სრული

– 53 –

გამგებელი და ისე ეპყრობოდა დაპყრობილთ, როგორც უნდოდა. თუ თავის კაცს არ მისცემდა თამარი დაპყრობილს ქვეყანას ისევ წინანდელს მფლობელს უტოვებდა და ართმევდა მხოლოდ ხარაჯას (წლიურს გადასახადს). არც ერთი და არც მეორე გვარი დამორჩილება არ იყო საიმედო, რადგან დაპყრობილნი ერთგან მუდამ შეწუხებულნი იყვენ ქართველის გამგებელის თავნებობით და ამიტომ მუდამ მზად იყვენ მოეშორებინათ ქართველების ხელმწი-

ფება, მეორეგან, რაკი ისევ ძველი წესწყობილება რჩებოდა, ქართველებს ვერ შეეძლოთ ფეხის მოკიდება და გამაგრება სამკვიდროდ. ამის გამო ქართველებს და დამორჩილებულთ ხალხთ შორის არაფერი ამყარებდა ერთობას და სიყვარულს. პირიქით დამარცხებულთა სარწმუნოებრივი განსხვავება ქართველთაგან უფრო ხელს უმართავდა უკმაყოფილებისა და სიძულვილის აღძვრას. სარწმუნოებრივი განსხვავება ხშირად ყოფილა დამაბრკოლებელი მიზეზი ერთა შორის დაახლოვებისა და ასე უნდა ყოფილიყო მეტადრე მეთორმეტე საუკუნეში, როდესაც სარწმუნოების ინტერესი ყველაზე მაღლა იდგა და ვინც ერთის სარწმუნოებისნი არ იყვენ, უთუოდ მტრები უნდა ყოფილიყვენ. ამიტომაც ძნელი საფიქრებელი იყო საქართველოს შერჩენოდენ ის მა-

– 54 –

ჰმადიანებით დასახლებული ქვეყნები, რომლებიც თამარმა დაიპყრო.

სრულებით კარგი შედეგი არ უნდა ჰქონოდა არც იმ სიმდიდრეს, რომელიც თამარ მეფის დროს დატრიალდა საქართველოში. ლაშქრობით გამდიდრებული ერი უნდა გადაჩვეულიყო შრომას. იმისთვის აღარ იყო საჭირო არც ხელობა, არც გარჯა, არც მომჭირნეობა, რადგან ყველაფერი ან იარაღით იშოვებოდა, ან ძალიან იაფად. მეფე და დიდებულები შეძენილს სიმდიდრეს ხმარობდენ ან თავის საკუთარის განცხრომისათვის, ან საყდარ-მონასტრების გასამრავლებლად და გასამშვენებლად, რასაც უეჭველად უნდა მოჰყოლოდა ბერების გამრავლება. თამარისავე უხვს წყალობას და მფარველობას გლახებისას აგრეთვე უნდა შედეგად ჰქონოდა უკანასკნელთა გამრავლება, რომელნიც მუქთად ცხოვრებას არჩევდენ გარჯასა და შრომასა. ხოლო დიდებულთა განცხრომილს ცხოვრებას უნდა ცუდი გავლენა ჰქონოდა ზნეობრივ ახალს თაობაზე, რომელიც განცხრომასა და ფუფუნებაში იზრდებოდა.

თვით გონებრივი განვითარებაც თამარის დროს ერთმხრივი იყო. სასულიერო რომ არ მოვიხსენიოთ, უმთავრესად პოეზია იყო აყვავებული. სხვა გვარი მწერლობა, მაგ. ისტორიული, ძალიან ნაკლებ განვითარდა. იმდროს, როდესაც პოეტები ცდილობენ

– 55 –

რაც შეიძლება დაწვრილებით ასწერონ თამარ მეფის სიმშვენიერე და სიქველე, იმ დროს, როდესაც ისინი დაწვრილებით სწერენ თავიანთ ზღაპრულის მოთხრო-

ბების გმირებს, იწერება მეტისმეტად მოკლე და მშრალი მატრიანე იმავე თამარ მეფისა და მის დროის ამბებისა. ეს გარემოება მით უფრო სამწუხაროა, რომ ჩვენ არა გვაქვს საკმარისნი ისტორიულნი წყარონი, რომ ზედმიწევნით და ყოველმხრით შეიძლებოდეს ამ დიდებულის დროის შესწავლა. *)

*) ჩვენი წყაროები ამ ნაწერის შესადგენად იყო: 1) ქართლის ცხოვრება ტ. I; 2) ამისი ფრანგული თარგმანი ბროსეს შენიშვნებით და დამატებით, და 3) ვახუშტის საქართველოს ისტორია ბაქრაძის შენიშვნებით.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

თავი I თამარის გამეფება. - იმის პირველი განკარგულებანი. - შემოსევა და განდევნა მტრებისა მის მეფობის პირველს წლებში .	3
თავი II თამარის დაქორწინება გიორგი რუსზე. - გიორგი რუსის ლაშქრობანი. - გიორგის ცუდის ქცევის გამოჩენა და მის განდევნა საქართველოთგან	10
თავი III თამარის საქმროები. - მის მეორედ დაქორწინება დავით სოსლანზე	14
თავი IV გიორგი რუსის პირველი შემოსევა საქართველოში და ერისთავების ღალატი. - მათი დამარცხება და გიორგის ხელმეორედ განდევნა	17
თავი V დავით სოსლანის პირველი ლაშქრობანი. - გიორგი რუსის ხელმეორედ შემოსევა და განდევნა. - შანქორის ომი და განჯის აღება	21
თავი VI ყარსის დაჭერა. - ომი იკონიის სულთანს ნუქარდინთან და მის დამარცხება. - ტრაპიზონის იმპერიის დაარსება. - ყარსის დაკარგვა და ხელმეორედ აღება	29
თავი VII დავით სოსლანის სიკვდილი.. - ანის აღება და აკლება არდებილის სულთანის მიერ. - არდებილის აღება და აკლება ქართველების' მიერ	35
თავი VIII ქართველების გალაშქრება სპარსეთში	38
თავი IX სიკვდილი ამირსპასალარის ზაქარია მხარგრძელისა. - მხარგრძელების გვარი. - ივანე მხარგრძელის გაათაბაგება. - დიდოების და ფხოელების დამშვიდება	43
თავი X სიკვდილი თამარ მეფისა. - მის მეფობის ვითარება	47